

комітета. – Вып. 9. Под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – XX, 1064, 175 с.

8. Гульдман В. К. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания / Изд. Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1889. – 514 с.

9. Прокопчук В. Дунаевщина: край і люди. – Дунаївці–Кам'янець-Подільський, 2013. – 351 с.

Градун Э.Ю., Томилович Л.В. Проблемы и перспективы исследования культурного наследия г. Дунаевцы Хмельницкой области

Статья посвящена исследованию историко-культурного наследия города Дунаевцы Хмельницкой области. Определены основные проблемы и перспективы для дальнейшего исследования и сохранения объектов культурного наследия и традиционного характера среды исторического населенного места.

Ключевые слова: объекты культурного наследия, памятники, историческое населенное место, традиционная среда, Дунаевцы.

Hradun Ye.Yu., Tomilovych L.V. Problems and possibilities investigates the cultural heritage of the town Dunaivtsi, Khmelnytsky region

The article investigates the historical and cultural heritage of the town Dunaivtsi, Khmelnytsky region. The main problems and possibilities for further research, as well as preservation of cultural heritage and the traditional nature of the environment of a historical inhabited town are determined.

Key words: cultural heritage, monuments, historical settlements, traditional environment, Dunaivtsi.

15.03.2016 р.

УДК 351.853(477-25)

А.О. Горькова

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКОГО КОМІТЕТУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ З КИЇВСЬКОЮ КРАЙОВОЮ КОМІСІЄЮ У ПАМ'ЯТКООХОРОННІЙ СФЕРІ

У статті висвітлено структуру та основні функції Київської крайової комісії. Розкрито зміст пам'яткоохоронної роботи Комісії та її зв'язок з іншими громадськими та державними організаціями України.

Ключові слова: Київська крайова комісія, Український комітет охорони пам'яток культури, історико-культурна спадщина, пам'яткоохоронна робота.

З другої половини 20-х рр. ХХ ст. державна політика в Україні була націлена на зміцнення та вдосконалення роботи громадських та державних організацій, що діяли відповідно до нової нормативно-законодавчої бази. Пам'яткоохоронна сфера закріпилась у вигляді системи, в якій кожна державна та громадська установа виконувала ряд функцій згідно зі своїми повноваженнями. Проте одна ланка українського пам'яткознавства

вимагала особливої підтримки та розвитку, оскільки ґрунтувалась на простому ентузіазмі та потребі у духовному та культурному збагаченні. Громадська ініціатива місцевого населення та наукової інтелігенції у збереженні національної культурної спадщини стала рушійною силою для розвитку пам'яткоохоронної справи, підтримкою для державних пам'яткоохоронних установ УРСР.

У 1926 р. при НКО УРСР було сформовано громадський міжвідомчий орган з науково-консультативними повноваженнями та оперативними функціями – Український комітет охорони пам'яток культури [1, с. 86]. Вищим виконавчим органом УКОПК призначено Пленум Комітету (члени Комітету всієї УРСР), вузький Пленум (столичні члени Комітету), поточні питання вирішувало Бюро Комітету. НКО затвердив склад УКОПК, до якого входили представники від державних та громадських установ: Укрнауки, Центрального бюро раднацмену, ВУАКу, ВУАНу, Українського комітету краєзнавства, Харківського наукового товариства, Істпарту; крайові інспектори Ф.Л. Ернст (Київ), С.С. Дложевський (Одеса), С.А. Таранушенко (Харків), П.А. Козар (Дніпропетровськ) [2, с. 283]. Намітився персональний склад УКОПК: Д.І. Яворницький, І.В. Моргілевський, Й.Ю. Гермайзе, В.М. Зуммер, П.П. Курінний, С.С. Гамченко, Ю.Й. Сіцінський, Ф.І. Камінський, а також голова І.Ю. Кулик та вчений секретар М. Тихий [3, арк. 40]. Роботу новоутвореного Комітету підтримував заступник НКО УРСР О.А. Полоцький, який протягом 1928–1931 рр. активно впроваджував програму культурного будівництва в Україні, сприяв створенню нових музеїв, пам'яткоохоронних установ, освітніх закладів. 25 березня 1929 р. НКО офіційно затвердив функції та повноваження пам'яткоохоронного органу. Статут регламентував та регулював діяльність УКОПК як громадського центрального органу з охорони, вивчення та збереження історико-культурної, зокрема археологічної спадщини, а також пам'яткоохоронну діяльність його місцевих представництв – крайових, округових і місцевих комісій з охорони пам'яток.

24 грудня 1926 р. президією Укрнауки затверджено «Інструкцію про організацію округових і місцевих комісій охорони пам'яток культури і природи», згідно з якою Крайові комісії з охорони пам'яток старовини створювались як науково-консультативні органи без адміністративно-розпорядчих повноважень у центрах, де функціонували крайові інспектури [4, арк. 18–18 зв.]. До відання Київської крайової комісії входили території 16 округ: Бердичівської, Білоцерківської, Вінницької, Волинської, Глухівської, Кам'янецької, Конотопської, Коростенської, Київської, Могилевської, Ніжинської, Проскурівської, Тульчинської, Чернігівської, Шепетівської,

Уманської. До основних функцій Київської крайової комісії віднесено виявлення, вивчення, охорону та збереження археологічних, архівних, архітектурних революційних та меморіальних пам'яток краю. Відповідно до затвердженого положення, члени Київської крайової комісії складали проекти реєстрів пам'яток республіканського значення (подавали до розгляду УКОПК) та місцевого значення (подавали до Окрвиконкомів за територіальною приналежністю), співпрацювали з членами Істпарта над розробкою проектів законоположень, інструкцій у пам'яткоохоронній галузі, стежили за виконанням чинних законів щодо охорони пам'яток у 16-ти округах. У разі порушень законодавства щодо пам'яток республіканського значення повідомляли представників УКОПК, пам'яток місцевого значення – округові і районні виконавчі комітети та міські ради. Вони також активно проводили пам'яткоохоронну роботу з організації спеціальних досліджень, обстеження, обмірів, описів, креслень та фотографування пам'яток старовини (Братського, Михайлівського, Видубицького монастирів, Успенського, Софійського, Володимирського соборів, церкви Спаса на Берестові, Андріївської церкви). Члени Київської крайової комісії клопотали перед УКОПК про видачу відкритих листів на археологічні розкопки, а також дозволи на проведення експедицій, історичних екскурсій (міста Біла Церква, Бориспіль; с. Віта Поштова [5, арк. 174], приймали заходи з ремонту, реставрації, музеєфікації пам'яток республіканського значення (Софійського, Успенського соборів, Андріївської, Кирилівської церков), проводили освітньо-популяризаторську роботу шляхом влаштування наукових зборів і конференцій, лекцій та виставок старовини, постійно інформували через пресу, періодичні видання про значення пам'яток культури та громадський обов'язок їх охорони [6, с. 31–32].

Внутрішня організація Київської крайової комісії складалась з Пленуму, Бюро Крайової комісії, крайового інспектора. Вся оперативна робота по Крайовій комісії, розпорядження її коштами, обов'язки й відповідальність за охорону пам'яток по 16-ти округах покладалась на крайового інспектора. Для розгляду поточних справ інспектор скликав Бюро Крайової комісії, для вирішення серйозних питань щодо охорони пам'яток, що знаходилась у її виданні – Пленум. Кореспонденти з охорони пам'яток культури від крайових комісій працювали у межах доручень від УКОПК та його місцевих представництв. Київська крайова комісія складалась з представників наукових, громадських та адміністративних установ: Ф.Л. Ернста, В.М. Базилевича, П.П. Курінного, М.О. Макаренка, М.В. Шарлеманя.

Пам'яткоохоронна робота УКОПК була нерозривно пов'язана із діяльністю крайових

комісій, зокрема з Київською. Члени Київської комісії формували склад УКОПК, були постійними делегатами пленумів та щорічних його зібрань. Фінансова основа Крайової комісії та її центрального органу УКОПК була досить хиткою [5, арк. 159], адже головними джерелами надходжень були незначні державні асигнування, добровільні внески, а також гроші від продажу власних видань, проведених лекцій. Такої фінансової підтримки не вистачало для проведення пам'яткоохоронних заходів, забезпечення роботи по всіх округах УСРР. Крім того, культурна політика членів УКОПК та Київської комісії віддавала перевагу мирним шляхам встановлення пам'яткоохоронного порядку на відміну від адміністративного примусу та кримінальних санкцій. Тому у перші роки діяльності УКОПК гостро постало питання про широку агітаційно-популяризаторську діяльність з метою уникнення випадків вандалізму та руйнування історико-культурної спадщини [3, арк. 45]. У травні 1929 р. відбувся I-й Пленум УКОПК, на якому були присутні всі наукові сили УСРР з метою формування спеціальної програми із популяризації українських пам'яток, встановлення свідомого відношення до них та залучення до культурно-освітньої роботи народних мас. Спільним зібранням було вирішено підготувати спеціальне звернення до наукових, освітніх та культурних установ, громадських організацій, окремих осіб із закликом об'єднатись у боротьбі за встановлення власної української культури зі всіма її складовими, зокрема пам'ятками культури як загальноукраїнського надбання (опубліковано 1931 р. у періодичному виданні «Червоний шлях»). 12 травня 1929 р. Пленум УКОПК за ініціатииви В.В. Дубровського затвердив положення щодо створення мережі пам'яткоохоронців-кореспондентів, представників громадських товариств, освітніх закладів для розвитку пам'яткознавства та краєзнавства у повітах та волостях.

Іншим вектором діяльності УКОПК та Київської крайової комісії була ґрунтовна робота над понятійно-термінологічним апаратом у пам'яткоохоронній галузі, зокрема визначенням поняття «пам'ятка культури», розробки наукових критеріїв оцінки пам'яток, їх класифікації, встановлення градації за ступенем важливості, покращення методів охорони і використання історико-культурної, зокрема археологічної спадщини. Робота була зумовлена відсутністю досконалої пам'яткоохоронної правової бази у культурній сфері. Значна частина розробок так і залишилась не оприлюдненою. Проте у методиках УКОПК залишились наступні матеріали: 1) встановлення критеріїв оцінки пам'яток на основі наукової, естетичної, історичної цінності, а також виробничого і класового значення пам'ятки, що відносило на другий план наукове значення об'єкту;

2) поділ пам'яток на три групи: археологічні (кургани, могили, майдани, печери, городища, поселення), архітектурні, історико-революційні та меморіальні; 3) встановлення послідовності пам'яткоохоронних заходів: проведення реєстрації, організація нагляду, підготовка охоронних знаків, призначення відповідальних пам'яткоохоронних органів або окремих осіб, проведення реєстрації і консервації; надання пам'яткам статусу місцевого або республіканського значення.

Фундаментальний внесок у розвиток пам'яткоохоронної справи члени УКОПК та Київської крайової комісії зробили завдяки проведенню державної реєстрації пам'яток [7, с. 157] і створенню генерального обліку об'єктів історико-культурної спадщини згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16 червня 1926 р. «Про пам'ятники культури і природи». Протягом 1926–1928 рр. на обліку НКО освіти перебувало 562 пам'ятки, із них 101 пам'ятка археології. 12–13 травня 1929 р. на I-му пленумі УКОПК представлено попередній реєстр пам'яток місцевого та республіканського значення.

Згідно з постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 2 вересня 1930 р. «Про ліквідацію округ і перехід на двоступеневу систему управління», з 15 вересня 1930 р. територію УСРР було поділено на 503 адміністративні одиниці, що включали 484 райони. Однак у постанові не було чітко окреслено межі діяльності локальних пам'яткоохоронних установ, що негативно вплинуло на роботу губернських, повітових та крайових комітетів, послабило контакти між ними. Пріоритетною стала програма розширення мережі кореспондентів, які відповідали за стан охорони пам'яток певного району, що територіально звужувало діапазон пам'яткоохоронних робіт, надавало можливості детальніше вивчати пам'ятки старовини, не потребувало зайвих витрат.

Протягом перших років функціонування Київська крайова комісія ефективно виконувала пам'яткоохоронну роботу на місцях у якості виконавчого органу УКОПК, проте згодом ситуація почала кардинально змінюватись. На початку 30-х років ХХ ст. в умовах посилення ідеологічного контролю, що відобразився на всіх сферах економічного, суспільного та культурного життя, почався новий період історії УРСР – період великого перелому [8, с. 8]. Діяльність УКОПК, а також його представництв на місцях – крайових, округових та місцевих комісій у галузі охорони та збереження культурної, зокрема археологічної спадщини – почала повністю коригуватися та контролюватися центральними союзними органами [9, с. 16]. Київська крайова комісія фактично не мала впливу на процес культурного будівництва за відсутності відповідних повноважень, а також авторитету у пам'яткоохоронній сфері, що відобразилось

на повному ігноруванні наступних постанов, розроблених комісією спільно з УКОПК: «Про стан та завдання охорони пам'яток культури і природи» (10 жовтня 1931 р.), «Про охорону пам'яток культури і природи» (10 лютого 1932 р.). Кадрова політика була спрямована не на професіоналізм, а партійну приналежність та соціальне походження, зокрема почались масові репресії проти провідних діячів науки і культури [10, с. 9–30], членів УКОПК та Київської комісії [2, с. 283] (А.М. Лободи, М.О. Макаренка, В.В. Дубровського, М.О. Тихого). Пам'ятки археології починали доповнювати заідеологізованими діаграмами, схемами на політичні теми, перенасиченням текстового, ілюстративного матеріалу. На початку та у середині 30-х рр. ХХ ст. «відбувся певний злам – спроба переходу на нові рейки науково-дослідної роботи, розпочалася боротьба із старими методами буржуазної передреволюційної роботи, перебудування дослідів на засадах марксистсько-ленінської науки» [8, с. 6]. За доповідною запискою директора Інституту археології АН УРСР М. Ячменьова у другій половині 30-х рр. ХХ ст. було зруйновано багато пам'яток археології, зокрема кургани на березі річки Уж у Коростені, пам'ятки трипільської культури у с. Володимирка, городища у Вишгороді, палеолітична стоянка у с. Уратові. Розпочалося масштабне будівництво у старій частині Києва у результаті затвердження 23 липня 1935 р. постанови РНК УРСР «Про будівництво Урядового центру в м. Києві», згідно з якою у межах давньої частини Києва було санкціоновано знесення Василівської (Трьохсвятительської) церкви (ХІІ ст.), церкви Успіння Богородиці Пирогощої (ХІІ ст.), Михайлівського Золотоверхого монастиря (ХІІ ст.). Нігілістичне ставлення до пам'яток археології, архітектури, історії, а також ігнорування чинного пам'яткоохоронного законодавства призводили до руйнування значної частини української старовини, що багаторічними зусиллями досліджували та охороняли пам'яткоохоронні громадські установи УСРР.

Посилання

1. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія / В.С. Прокопчук. – 2-ге вид., допов. – Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2014. – 312 с.
2. Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.]; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 5: Кон-Кю. – 568 с.
3. ЦДАВО України, ф. 166 Міністерство освіти України, оп. 9, спр. 57. Стенограма та протоколи засідань Бюро та пленумів Українського комітету охорони пам'ятників культури, 11 травня 1929–19 червня 1930 рр., арк. 121.
4. НА ІА НАНУ, ф. Всеукраїнський археологічний комітет, спр. 346. Звіти Краєвих інспектур по охороні пам'яток культури за 1930 р. Машинопис, рукопис, укр. мова, 27 жовтня 1930–21 лютого 1931 рр., 19 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 1 Верховна Рада України,

оп. 6, спр. 146. Матеріали про здійснення загального навчання, відкриття загальних та спеціальних середніх шкіл та проведення позашкільної освіти (постанови, доповіді, протоколи засідань, листування). Звіт про роботу Українського комітету охорони пам'ятників культури при Наркомосвіти УРСР з 23.V.1930–12.XII.1931 рр., 28 грудня 1930–20 грудня 1931 рр., 229 арк.

6. Чернікова І. В. Унесок громадськості у справу охорони та вивчення культурної спадщини Харківщини (1920-ті – початок 1930-х років) / І.В. Чернікова // Праці Центру пам'яткознавства. – 2009. – Вип. 15. – С. 23–35.

7. Очеретянко В. Радянізація наукових, культурно-освітніх закладів, громадських організацій наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. / В. Очеретянко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Харків, 2012. – № 2. – С. 146–165.

8. Акуленко В.І. Злочин проти пам'яті. Про нищення культурних цінностей на Україні (1927–1941 рр.) / В.І. Акуленко. – К.: Знання, 1991. – 47 с. – (Серія 1 «Час і суспільство», № 5).

9. Горбик В.О. «Звід пам'яток історії та культури України» у дослідженні і охороні культурної спадщини: досвід, проблеми, перспективи / Горбик В.О., Денисенко Г.Г.; відп. ред. С. Кот. – К.: Ін-т історії України, 2012. – 192 с.

10. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: нарис історії : у 2 ч / Н.Д. Полонська-Василенко; АН України, Ін-т укр. археології. – Репр. відтворення з вид. 1955–1958 рр. – К.: Наук. думка, 1993. – Ч. 2. – 413, [2] с. – (Пам'ятки історичної думки України).

Горькова А.А. Сотрудничество Украинского комитета охраны памятников культуры с Киевской краевой комиссией в памятникоохранной сфере

В статье освещены структура и основные функции Киевской краевой комиссии. Раскрыто содержание памятниковедческой работы Комиссии, ее связь с другими общественными и государственными организациями Украины.

Ключевые слова: Киевская краевая комиссия, Украинский комитет охраны памятников культуры, историко-культурное наследие, памятникоохранная работа.

Horkova A. O. Collaboration of Ukrainian Committee of Cultural Monuments Protection and Kiev boundary commission in monuments protection field

The article highlights the structure and basic functions of the Kiev boundary commission. The content of monument protection work of the Commission and its relations with other public and state organizations of Ukraine were revealed.

Key words: Kiev boundary commission, Ukrainian Committee of Cultural Monuments Protection, historical and cultural heritage, monument protection work.

10.03.2016 р.

ПАМ'ЯТКООХОРОННІ ТРАДИЦІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. У АРХЕОЛОГІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ГАЛИЧИНИ

У статті розглядається консерваторська діяльність археологів у Східній Галичині наприкінці ХІХ – першій половині ХХ ст. Значне місце відводиться діяльності консерваторів, які виконували обов'язки після реформи 1873 р., зокрема І. Шараневича, Л. Цвіклінського, К. Ліске. Висвітлюється історія функціонування Грона/Кола консерваторів Східної Галичини. Розглянуто урядові постанови та відображено роль держави у охороні археологічних пам'яток. Простежено зміни, які відбулися після Першої світової війни і зникнення з політичної карти Австро-Угорщини. Акцентовано увагу на діяльності консерватора львівського округу Богдана Януша у складі Державного об'єднання Консерваторів Доісторичних Пам'яток.

Ключові слова: охорона пам'яток, урядові постанови, консерваторська служба, Східна Галичина.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вдосконалення пам'яткоохоронного законодавства на сучасному етапі розвитку. Історія показує, що не завжди є необхідність створювати нові моделі, а доцільно лише добре простудіювати старі схеми і вибрати з них ключові моменти. Розглядаючи законодавство імперії Габсбургів, спрямоване на охорону пам'яток, можемо стверджувати, що основним його завданням було саме захистити від нищення культурну спадщину і чимало положень доцільно використовувати і сьогодні.

З середини ХІХ ст. українська частина Галичини (чи Східна Галичина, як її називали в діловодстві) почала потроху вводити в життя певні моделі, покликані на охорону історичної спадщини. Далеко не останнє місце серед пам'яток, які потребували особливо-го ставлення, приділялося археологічним об'єктам. В цей час з'являються одні з перших законодавчих актів, покликані зберігати історичну та доісторичну спадщину на території імперії Габсбургів. Львову та Східній Галичині у цих пам'яткоохоронних процесах, від самого початку законотворення, відводилася особлива роль. Консерватори¹ призначалися з місцевих дослідників старожитностей, вводилися заборони на вивіз артефактів. Створенню першого консерваторського органу (1853), діяльність якого поширювалася на території всіх володінь Габсбургів, передувала низка законів, яка не лише могла забезпечити охорону пам'яток, а й, мимоволі, спричинялася до їх нищення². Спеціальна інструкція 1853 р. передбачала тісну співпрацю консерваторів пам'яток зі священиками,

1. Охоронці пам'яток.

2. Йдеться, насамперед, про Цивільний кодекс 1811 р., за яким людина, що знаходила скарб, мала право лише на 1/3 його; це спричиняло їх знищення шляхом переплавлення великої кількості скарбів [2, с. 4–5]. У жовтні 1821 р. підписано «надвірний декрет», який лише підтверджував ці положення і наголошував, що будь-які спроби ігнорування повідомлення про знахідки караються відповідно до 400-го параграфу кодексу [3, арк. 28 зв].